

Az az erdélyi püspöki székhely, amely fejedelmi és kormányzati központ is volt mintegy nyolc évszázadon át, olyan hazai irodalmi-művészeti műveltséget képviselt és fejlesztett ki, amely fokozottabb módon tükrözi egy-egy korszak központosított törekvéseit. A kereszténység felvételével szükségszerűen honosodtak meg az isteni személyek és a szentek kultuszából illetve tiszteletéből fakadó himnuszköltészet termékei, amelyeket a székesegyház oltárai, okiratai és tárgyi emlékei,¹ a Gosztonyi Jánosnak ajánlott *Elucidatorium ecclesiasticumok*² (*Egyházi útmutatások*) és Kájoni János *Cantionale Catholicuma*³ alapján valószínűsíthetünk.

Jóllehet a középkori költészet eredetét többnyire nem tudjuk tisztázni, mert a szerző, a másoló és a kompilátor fogalma egymásra vetődik, összekeveredik: biztosak lehetünk benne, hogy Gyulafehérvár irodalmi élete nem Bethlen Gábor idején keletkezik (amint azt a *Romániai magyar irodalmi lexikon* Gyulafehérvár magyar irodalmi élete címszavánál olvashatjuk), hanem legalább egy fél évezreddel előbb. De már a reneszánsz körök működése is másfél évszázaddal előbb, Mátyás király idejében kezdődött. Valóban tény, hogy a 15. század utolsó negyedében kialakult, első fehérvári humanista kör irodalmi emlékeiről már térben, időben és a szerzőség tekintetében sokkalta kézzelfoghatóbb adataink vannak. Amennyiben nem csak azokat a szerzőket tekintjük gyulafehérvárinak, akik egész életükben vagy életük egy-egy döntő mozzanatában voltak idevaló illetőségűek, hanem azokat is, akik a székesváros történetének fontosabb fordulatairól, változásairól írtak: elsőként a Nagy Lajos király budai udvarában élő Mügeln vagy Müglen Henriknek tulajdonított *Fragmentum chronici Hungarorum rhythici* (*Verses magyar krónikatöredék*) című, több részes középkori és antik formájú vers írójára kell gondolnunk. Az ő munkásságát már megérintette a kora reneszánsz szelleme. Jambikus versrészei a középkori német Minnesängerek modorában tárgyalják Csaba és Aladár testvérharcát; a Csaba hun seregéből származó székelyek letelepedését és a város névadójának, Gyulának a tragédiáját, amely jóval hitelesebb a hun monda anyagánál:⁴

¹ Lásd ENTZ Géza, *A gyulafehérvári székesegyház* (Bp., Akadémiai Kiadó, 1958), ahol 32 oltárról olvashatunk.

² Jodocus Chlichtoveus *Elucidatorium ecclesiasticum* (Párizs, 1516), amelyet még négy hasonló kiadás követett (a jövőben gyulafehérvári püspök ösztönzésére), tizennégy, magyar szentre vonatkozó himnuszot tartalmaz: István, Imre, László, Erzsébet, Márton, Adalbert szentek dicséretére. (Lásd DANKÓ József, *Vetus hymnarium ecclesiasticum*, Bp., 1893, 46–52.)

³ KÁJONI János *Cantionale Catholicuma* (Csiksomlyó, 1676) 820 latin és magyar nyelvű egyházi éneket tartalmaz, amelynek tetemes része középkori eredetű.

⁴ A tanulmányban közölt versrészletek a szerző fordításai.

ItK

Irodalomtudományi Közlemények
2003. évi 364. szám

István Gyulát akkortájt
Kereszténységre vonta,
De lelkét a pogányság
Kórsága árnyékolta.
A józan lelkű Zoltánt,
Kit István tett helyébe,
Élvezte Erdélyország,
Mert oly sokat tett érte.
A békét mind áhítva
A komolysága folytán,
Úgy védte István, mintha
Az apja volna Zoltán.
Budán országolt István
A felesége mellett,
Ahol kolostort is már
Szép díszeset emeltek.
Vagyonnal is ellátva,
Szabadabbá is téve,
Mi Béla fáradsága
Folytán jutott csak révbe.
István unokaöccse
Volt, s bajnoka a hitnek;
A törvény tisztelője,
Ki jogtalant fenyít meg.

A versben előforduló Erdőelvi Zoltánról édeskeveset tudunk meg ugyan, de Gyula leváltásáról már a hildesheimi krónika 1002–1003. évi adatából értesülünk. Maga a verses krónikatöredék még nem igazi humanista írás, de több jel is a humanista megalapozású, reneszánsz világszemlélet felé mutat. Humanista felfogása elsősorban nem abban áll, hogy a pogány hunok és a székelyek azonosságát hangsúlyozza (hiszen ehhez hasonlót már Kézai Simon *De originibus et gestis Hungarorum*ában is olvashattunk, és később még Oláh Miklós esztergomi érsek *Attilájában* is fogunk olvasni). Mügeln vagy Müglen Henrik antikvitást idéző szellemét ott lehet igazán tetten érni, amikor István király sorsáról, végzetéről (de fato regis Stephani) ír, mintegy behelyettesítve a „fatum” szóval a „providentia” (isteni gondviselés) etikai fogalmát (amint Küküllei János járt el a „fortuna” fogalom feltámasztásakor). De az átmenetre utal az is, hogy nem csak (középkori) jambusokat, de az ókorra emlékeztető szapphói versszakokat is alkalmazott verses krónikájában (a *Rex Aba* című részben).

A gyulafehérvári humanista irodalom újplatonista világnézetét és esztétikai megalapozását azoknak a püspöki udvarban működő, nagy műveltségű tudós, történész és költő főpapoknak köszönhetjük, akik folyamatosan követték Janus Pannonius költői, valamint Vitéz János levélírói munkásságát. Ez a fejlődés kisebb-nagyobb megszakításokkal Ge-

réb László püspöksége kezdetétől Martinuzzi haláláig tartott (vagyis 1475-től 1551-ig). Geréb László körének legidősebb tagja az a Lászlai vagy Lázói János (1448–1523) volt, akinek a reneszánsz stílusú Szentlélek-kápolna őrzi az emlékét. Akárcsak a középkor kőfaragói, szobrászai, Lászlai is – kőbe vésett kétsorosai szerint – a verset a templomépület alárendelt tartozékának tekinti. Az antik formaelemek és a középkori eszmei tartalom összhangját igyekezik megteremteni költészetében: Szent Pétert az Olimpuszon ábrázolja, saját földi maradványait – főpapként – ókori urnában képzei el a halála után, amint római sírfelirata bizonyítja:

Látod, római urna rejti azt el,
Kit jeges Duna-táj hozott világra.
Vándor, meg ne lepődj, de arra gondolj:
Róma volt, s ma is a világ hazája.
(Saját sírfelirata a Santo Stefano Rotondóból)

Lászlai János igazi reneszánsz életet élt: világjáró zarándokként bejárta a Szentföldet; telegdi esperesként a váradi humanizmus szellemét közvetítette Erdély felé, és mint a római magyar zarándokok gyóntatója fejezte be az életét.

Geréb körének legtehetségesebb újplatonista költője Megyericsi János (1470–1517?) volt, aki Janus Pannonius és Garázda Péter vér szerinti rokonának és szellemi örökösének vallja magát kissé megrongált, de restaurált gyulafehérvári sírfeliratában:

Ha nem emészt az irigység, és más hírneve nem bánt,
Nézd e nyugodt betűket s kőbe faragva e dalt:
Hárman lettünk híres költők rokoni vérből,
Merre a Dráva folyó öntözi Pannóniát.
Első volt Janus, ki először hozta hazánkba
A gyönyörű Helikon zöld koszorús szüzeit.
Másik költő volt a Garázda család fia, Péter,
Ki hazahozta utóbb a dalos Aoniát.
Végül is én, az utolsó költő rokoni nemből,
Jöttem a pieridák harmadik éke gyanánt.

E fontos irodalomtörténeti adatok után a legköltőibb rész, az újplatonista feltámadás képe következik, mintegy elszakítva, sőt szembeállítva egymással az ember anyagba hatolt szellemi szubsztanciáját és a testet:

Majd ha repül aranyos egekig szabadulva a lelkem,
Nem veszi semmibe sem már a kihűlt tagokat.
S könnyen visszarepül oda, honnan a földre leszállott,
S föld lesz újra a test: az, ami volt legelőbb.

Csak a halálban nyer nyugodalmat bizton a szellem,
S romló testnek a sír ad csak örök nyugovást.

2003. CX. évfolyam 364. szám

A kiváló költő és régész, aki többek között elsőként fedezte fel Sarmisegethuza romjait, nem fehérvári kanonokként, hanem királyi titkárként fejezte be az életét. Budára távoztával üres maradt egykori sírhelye; az epigráfia meghonosítójának az epigráfia továbbfejlesztője mentette meg versét a végső enyészettől: a székesegyház padlókövére Szamosközy István jegyezte fel számunkra. Régészeti feljegyzései mind műgyűjtő kortársaira: Budai Ulrikra és Tordai Saláthielre, mind a költő-utódokra, Taurinusra és Wolphardus Adorjánra tartós hatást fognak gyakorolni.

Váradai Péter (1450?–1501) gyulafehérvári működése nem eléggé tisztázott. A Vitéz János nyomdokain haladó híres levélíró; királyi titkár, kancelláriai és érseki tisztségeket is viselt: baráti levelezésben állt ugyan Geréb Lászlóval, a toleráns humanista püspökkel, de nem tudni, hogy közvetlenül vagy közvetve látta el itteni préposti munkáját.

Geréb László 1501-es távozása egy negyed századnyi humanista közösség életének megváltozását eredményezte ugyan, de nem teljes megszűnését. Kálmáncsehi Domokos és Thurzó Zsigmond – rövid idejű erdélyi püspökségük alatt – ugyancsak az olasz reneszánsz szellemét erősítették és gyökerezteték meg abban a püspöki-káptalani kertben, amely egyre inkább egy antik emlékeket őrző, heroikus táj képét öltötte magára. Erről tanúskodik mind Kálmáncsehi fokozott kódexdíszítő igénye, mind Thurzó kancelláriai ciceronianizmusa. A fiatal Perényi Ferenc műveltségére és Várdai Ferenc 1514–24 között működő körére jótékony hatást gyakorolt az a mintegy másfél évtizedes átmeneti korszak is, amely Geréb távozásától Várdai idejéig tartott. Ez a második humanista kör már sokkalta jelentősebb költői és filológiai tevékenységre vállalkozhatott. Budai Ulrik mellé már olyan körű munkatársak szegődtek, mint Wolphardus Adorján és Taurinus István (1480–1519), aki (Lorenzo de Monacis Kis Károlyról szóló hőskölteménye után) második nemzeti tárgyú eposzunk költője lett *Sztaurumakhiája* által.⁵ Laza szerkezetű eposzának, igaz, nincsen olyan egyértelmű hőse, amelyet a műfaj igényelne, mert (társadalmi helyzete folytán) Várdai püspököt és (valláséleti szempontból, a véle szemben álló mártírt) Dózsát is heroizálnia kellene. Taurinus így magasztalja patrónusának és előljárójának főúri érdemeit:

Várdai ősök bölcs ivadéka Ferenc, aki püspök,
És Erdélyben a bástyás váraknak vezetője:
Híres a phoebusi művészetben; Thália néki
Adta a szépszólást, amely által még a királyok
Szíve is úgy meglágyul, jó és kegyes egészen.
Hálás néki az ország, Erdély s annyi király még,
Mert várába nemes hadakat vont össze, s a harcban

⁵ Ebben a tekintetben még a kiváló Horváth János is téved, amikor azt állítja, hogy „Janus Annales-e elveszvé, a Sztaurumakhia az első reánk maradt magyar tárgyú eposz...” (H. J., *Az irodalmi műveltség megoszlása*, Bp., Magyar Szemle Társaság, 1935, 203.)

ItK

Önmaga is részt vett, s minden hírnév az övé lett,
És a nyugodt békéért öneki jár csak a pálma.

(*Sztauromakhia*, V. k., 1–9. s.)
2003. CX. évfolyam 304. szám

Másrészt talán még szenvedélyesebben, és egyáltalán nem valamiféle társadalmi konvenció vagy számítás alapján, de kockázatvállalással így beszélgeti a halálra szánt, tragikusan heroikus parasztvezért, (talán akaratlanul) elhomályosítva a nemesek győzelmének erkölcsi fényét:

Vihet a sorsom, elég fennkölt dolgot cselekedtem:
Megzabolázva nemes hadat, irtottam gyökerestől
Itthoni zsarnokot. A harcban hadi ismeretekben
Kicsoda szerzett ekkora hírt még népi sereggel?
Több ez mint három vonulás diadalszekerekkel
A Kapitóliumon, hazatérve királyi fogollyal.
Míg újból kél csillag az égen, csíra a földön,
Hullámok közt ébred a tenger, fákban az erdő:
Nevem örökké él sose szűnő, messzi jövőben.
És a világon a magyarok éneke egyre dicsér mint
Büszke paraszti királyfit, a csillagos égig
Szállat a hírnevem, és nem kárhozom el a sötétben.
(*Sztauromakhia*, V. k., 130–141. s.)

A pártfogó Várday iránti, kötelező hálaérzet meddősége és a mártíromságot vállaló Dózsa iránti részvétérzés féken tartása között zátonyra futott, és nagy tablókra, állóképekre töredezett az eposzi események sodrása, megtört a költői képzelet lendülete, amely azonban így sem nélkülözi egy-egy mozaikszerű részlet költői szépségét. A belső formaelemek (szerkezet, jelleme, cselekmény, eposzi műfaj) egységes szempontjai szerint elmarasztalható ugyan, de a külső formaelemek, főként az újplatonista szóképek egyöntetűsége így sem tagadható. Különösen az asztrológiai utalások gyakorisága feltűnő, így az állatöv csillagképeire való hivatkozás, amely a kolozsvári harcok időbeli rajzában a legkifejezőbb:

Hétszer nőtt ki az újhold szarva, a Szűz jön az égre,
S felkelvén a magasból vízi Halakra lenéz most,
S máris az égi egyensúlyt tartó Mérleg edényét
Hozza magával, a sárga Oroszlán háta odébbáll...
(*Sztauromakhia*, V. k., 271–274. s.)

Önkéntelenül is az az állatöves díszítésű Wolphardus–Kakas-féle ház jut eszünkbe, amely ma is ott áll Kolozsvár főterén, és elsősorban Adrianus Wolphardus (1491–1544), egyik leglíraibb filológus-költőnk tárgyi és szellemi emlékeit őrzi. Ő volt Várday Ferenc

körének másik ékessége, aki fehérvári diákként került Bécsbe, Hilarius öccsével együtt, ahol már egyetemi hallgatóként panegiriszt írt Miksa császár tiszteletére. Mint kolozsi esperes és későbbi kolozsvári plébános Kolozsvár felé közvetíti Janus Pannonius Fehérvárt elevenen élő szellemét, amely egységes esztétikai rendszerünk kialakulását eredményezte. Wolphardus Adorján vagy Enyedi Adorján (ahogy ő nevezte magát) tudományos ösztönzést kapott Várday körében – amely Budai Ulrikból, Pelei Tamásból, Székely Ferencből és Hilarius Wolphardusból állt –, hogy Bolognában jogi doktori tanulmányokat folytasson az 1520-as évek legelején. Itt rendezte sajtó alá Janus Pannonius műveinek java részét: 22-ben Marcellushoz írt panegiriszt és Plutarkhosztól, Démoszthenésztől, valamint Homérosztól való latin fordításait; 23-ban pedig 15 elégiáját. Mint kolozsvári plébános és püspöki helynök Geréb László toleráns szellemének méltó örököséként döntött a protestánsok elleni hitvitákon, példát szolgáltatva, hagyományt teremtve Heltainak és Dávid Ferencnek. Wolphardus költészetét rendkívüli lírai telítettség, ugyanakkor filológusi tárgyilagosság jellemzi. Lírai telítettsége abból látszik, hogy Janus halálának fél évszázados évfordulóján siratószerűen kezdi az elégiák kötetének ajánló versét:

Hogyha legelső gyermeke meghal az édesanyának,
 Mennyire sír emiatt, s hogy elepeszti a kín!
 S mert nem bírja viselni a bút, temetőbe megy olykor,
 Hol sírkőre folyik bús patakokban a könny.
 Kényszer az élete már, nem öröm, csak tengeti egyre,
 És otthon se szeret, hol nagy az elhagyatás.
 Tartós gyászt öltünk mi is, érted emészt el a sírás,
 Hulló könnyeinek, jaj, melyikünk ura még?!

(Elégia Janus Pannoniushoz)

Ugyanakkor tudományos tárgyilagossággal méri fel Janus Pannonius a belső esztétikai értékrendszer kialakításában tett egyetemes jelentőségét:

Általad ért el Apolló a magyarokhoz először,
 Érted járt örömet itthoni csúcsokon is.
 Fényes szellemed úzta a barbár szókat el innen,
 S bölcs Cicero nyelvén szól temiattad e nép.

(Elégia Janus Pannoniushoz)

Az Adrianus Wolphardus gondozásában megjelent három Janus-kötet, amelynek a költő halálával kapcsolatos, fél évszázados jubileumszerűségét Hilarius Wolphardus két rövid sirató verse is megerősíteni látszik, még szorosabbra fűzte Várday újplatonista körének szellemét. Mindegyiket egy-egy köri személynek ajánlta Adorján doktor: a Marcellus-dicsőkölteményt az olasz műveltségű Várday Ferencnek; a fordításkötetet a műgyűjtő Budai Ulriknak; az elégiakötetet az erasmista Pelei Tamásnak. Irodalomtörténeti szempontból a Várday Ferencnek ajánlott Marcellus-panegirisz bevezető része a

legfontosabb. Wolphardus – akárcsak Magyi Sebestyén tette mintegy évtizeddel előbb a Guarino-panegirisz ajánlásában – hangsúlyozza Janus klasszikus mintakép-értékét, azt, hogy egységes belső esztétikai rendszert alkotott irodalmunkban: „Boldog Pannónia is, hogy ilyen gyermeke, dicsőségének ilyen kürtöse támadt. Nem kételkedem abban, hogy sok pannont lelkesítenek majd e költő erényei és híre (korunk gazdagon termi a legkiválóbb tehetségeket), lánggra lobbantja őket a gyönyörű pályadíj, a halhatatlanság, s erejüket megfeszítve igyekeznek majd a műveltség ugyanazon célját elérni.”⁶ Wolphardus Adorján valláserkölcsei felfogásában az új hit ha nem is követésre, türelemre talált, humanizmusában pedig a szolgálaté és a szereteté volt a főhely:

Egy csak az üdv: szolgálni az Úrnak; a többi csalárdság.
Minden enyészik, nem él, csak a szent szeretet.
(A Wolphardus–Kakas-ház ajtófelirata)

Vallási türelme és humanista tevékenysége fontos hagyományértékűnek bizonyult a későbbiekben, különösen a lutheránus Schesaeus és az unitárius Heltai Gáspár számára, nem szólva Verancsicsról és a püspöki udvar más humanistáiról.

Az élők sorából távozó Várday Ferenc – akinek feltehetőleg Wolphardus írta a sírversét – püspöki székét még 1524-ben a legműveltebb reneszánsz püspökre, Gosztonyi Jánosra hagyta. Róla bécsi, bolognai és párizsi tanulmányai után is édeskeveset tudunk. Csak mint a lótályog elleni, szelestei ráolvasás feljegyzője él irodalmi köztudatunkban, de aki Taurinus *Sztaurumakhiáját* figyelemmel olvasta, megtudja róla, hogy történeti, zenei, csillagászati tudása folytán kimagaslik az alakja összes főpapjaink közül (lásd I. k., 237–239. s.). Mind a párizsi tudományos életben – ahol Clichtoveus révén ismertté tette himnuszköltészetünk jelentős részét –, mind a királyi udvar szellemi életében szerzett tekintélye folytán beiktatásakor joggal töltötte el a remény az előbbi kör még élő humanistáit: Adrianus Wolphardust és Medgyesi Székely Ferencet (aki verssel üdvözölte Taurinus eposzát, és akihez – mint jötevőjéhez – egy hosszú elégiát írt a még diák Dávid Ferenc). Azonban mielőtt beteljesült volna a humanisták Gosztonyi tevékenységéhez fűzött reménye, Szapolyai János katonái agyonverték a Ferdinánd király oldalára állt püspököt. Abban a negyedszázadban, amely a mohácsi véstől Martinuzzi 1551-ben bekövetkezett haláláig tartott, egységes humanista köre már nem is volt a katolikus, humanista írók vallási közösségének: Verancsics Antal (1504–1573), Liszti János (?–1578) és Pesti Mizsér Gábor (1510–1550) nagyjából hasonló humanista eszményeket követtek a már ismertetett Wolphardusokkal és Székely Ferencsel, de politikai nézeteik, különböző pártállásuk és társadalmi megbízatásuk folytán csak a szó tágabb értelmében alkottak kört. A püspöki, illetve rövidesen fejedelmi udvar élete, az érdekütközések, a különböző pártállású csoportok gyakran kényszerpályára terelik vagy elapasztják a költészet békésebb megnyilvánulásait. A hitviták pedig gyakran ki is szorítják legyőzöttnek nyilvánított ellenfeleiket. De ha teljes áttekintésre törekszünk, éppen ellentétes összefüggésük folytán

⁶ *Magyar humanisták levelei*, Bp., Gondolat, 1971, 490, ford. Kapitánffy István.

szükséges együttesen felvázolnunk a szellemi élet egymást kölcsönösen befolyásoló irányzatait. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy még Statileo János diplomata püspök (1542-es) halála előtt a reformáció képviselői is részt vesznek Gyulafehérvár szellemi életében. Kálmáncsehi Sánta Márton (?–1557) iskolaigazgató kanonok már a harmincas évek végétől, Batthyány Orbán (?–1547) a negyvenes évektől protestáns nézetűek, és ilyen szellemben szerzik magyar nyelvű zsoltáraikat. Csáky Mihály (1505–1572), az egykori püspöki helynök és kancellár már a negyvenes években támogatja a protestantizmust, később pedig az ifjú János Zsigmondot is protestánsnak neveeli. Így sem felekezeti, sem politikailag, sem nyelvi szempontból nem létezik az az egyöntetűség, amely Geréb, Várday, Gosztonyi humanista udvarában jellemezte az irodalmi tevékenységet. A kor latin poézisének legjelentősebb képviselője Verancsics Antal, Statileo János püspök unokaöccse volt, aki azonban inkább történetírónak készült, és csak „otium”-nak, vagyis egyéni szabad időtöltésnek tartotta a versírást, szemben a közügyekhez inkább kapcsolódó történetírással, amelyben Bonfini munkásságát szerette volna folytatni. De csak az előkészítő adatgyűjtésig jutott el. Visszatérve „otium”-szerű, kötetnyi verseire, viszonylag változatosabb, egyénibb is ez a nem kötelességből írt tevékenysége. Meglepő, hogy a későbbi esztergomi érseket a protestáns Csáky Mihályhoz és Melanchthonhoz, valamint Gyalui Torda Zsigmondhoz is szellemi szálak fűzik, sőt a nőkhöz való vonzalmát sem átallja leírni, még ha ezek végső következtetése a lemondást sugallja is. Úgy látszik, a kedvtelésből (és nem a kötelező konvencióból) írt vers az egyensúlyvesztett lelkiállapotról árulkodik, amint azt leginkább talán az *Önmagához (Ad se)* című négy sorosából érezhetjük. Mintha csak egy egzisztencialista verset olvasnánk:

Nem vagyok itt, ahol állok; nem vagyok itt, noha szólok,
Mind oda vágyom, ahol nem szabad élni nekem.
Sorsom akarja, nem érdemem adja jutalmul ekképpen;
Vesszen el az akadály, Uram, a vágyam elől!

Verancsics – aki ugyan a negyvenes évek végén a versíró Liszti Jánossal együtt átállt Ferdinánd király oldalára – kortársainál jobban megértette az erdélyi állapotokat, és különösen vonzódott is ehhez az országrészhez. Tudomásunk szerint ő fogalmazta meg az Erdély–Tündérváros ösképét először az alkinooszi vidék, az „Alcinosum” (ti. regnum vagy solum) formájában. Ezzel, akárcsak Erdély gazdagságának leírásával, bizonyára hatást gyakorolt az emberöltővel fiatalabb Christianus Schesaeusra, a *Pannónia romjai* című eposz szerzőjére, akinél az Alkinoosz kertje, azaz az „Alcinoi hortus” forma és a vele társított heszperoszi aranyalma képzete is megvan. Ez az *Odüsszeia* VII. énekére visszavezethető öskép, amely Homérosznál hol Alkinoosz országának nagy méretű kertje: „megasz orkhatosz” (112. s.); bőtermésű gyümölcsös: „polükarposz aloé” (122. s.); évelő, öröktermő: „epéetanosz” jelzővel illetett képként (128. s.), hol egyszerűen teleknek, „képosz”-nak (129. s.) ábrázolt alakban fordult elő: Verancsicsnál így olvasható, (talán) legelőször alkalmazva erre a tájegységre:

ItK

More sales lapidum ferro caeduntur in antris,
Fructibus Hesperidis nitet Alcinosum.

Vagyis:

Csákánnyal fejtnek sót a sziklák üregéből,
Fénylő Heszperisz ez, alkinooszi vidék.
(Verancsics Antal: *Erdélyről – De Transilvania*)

Christianus Schesaeusnál viszont nem változik lényegében az értelme, csupán a kép alakja módosul „Erdeliae-Transilvania” költői ábrázolásában:

Hanc vocat idcirco Chrysomelon (sic!) barbarus hostis,
Verius Alcinoi (me iudice) dixeris hortum ...

Azaz:

Így Erdély ellenfeleinek nyelvén „aranyalma”,
Bárha találóbb névnek tűnik az „Alkinoosz-kert”...
(*Pannónia romjai – Ruinae Pannonicae*, I. k., 314–315. s.)

Liszi János (?–1578) az országgyűlésben ugyan magyarul beszélő kancellárként volt ismeretes, de mind Miksa császár koronázásáról szóló *Commentariolus (Rövid napló, 1568)* című munkáját, mind *Adnotationes (Lapszél-jegyzetek, 1568)* című, Bonfini művéhez fűzött észrevételeit, valamint Ransanus munkájáról szóló versét latinul írta. A kancellár-főpap nevét sokan onnan ismerik, hogy Zsámboky János neki ajánlotta egyik legértékesebb régi könyvünket, *Janus Pannonius összegyűjtött verseit (Jani Pannoni, quae uspiam reperiri potuerunt, omnia opera, Bécs, 1569)*. Pesti Mizsér Gábor Aiszóposz meséinek átdolgozásai, Újtestamentum-fordítása és a *Nomenclatura sex linguarum* című szótára bizonyára ismertek voltak Gyulafehérvár humanista körében, hiszen az 1540-es évek elején még Izabella szolgálatában állt neves erasmistánk. Az is valószínűsíthető (budai és bécsi éveit alapján), hogy Janus Pannonius szellemi örökségét ápolta ő is. Viszont a 40-es évek elején nyoma veszett; Adrianus Wolphardus – aki az újplatonista körök legjelentősebb humanista költőjeként ismeretes – 1544-ben szintén eltávozott az élők sorából. Horváth János ugyan azt írja róla, hogy mint evangélikus pap halt meg 1545-ben,⁷ de ez nem eléggé meggyőző állítás, mert az ekkor már diplomata-főpapi tisztséget viselő Verancsics Antal sírverse az alábbiakat írja Adrianus Wolphardusról:

Ebben a sírban Adorján holttetemének a hamva,
Aki az élet igaz ösvényére talált;
Akit az ősi atyák hite, a fejedelmi igazság
És az isteni ész hírbeli rangra emelt;
Aki hazájáért fáradt, az igazra vigyázott;
Égi ígét szeretett, s így lett mind nemesebb...

⁷ HORVÁTH, *i. m.*, 208.

Ez ellentmond Horváth János állításának.

Ugyancsak a 40-es években állt át Liszti János és Verancsics Antal Izabella szolgálatából Ferdinánd szolgálatába, s így az udvar szinte kizárólagosan protestáns szellemű lett. Amint említettük, Csáky Mihály (versíró kancellár) minden eszközzel, Kálmáncsehi Sánta Márton (egykori kanonok, iskolaigazgató) és Batthyány Orbán (Izabella szolgálatában álló nemesember) protestáns zsoldárokkal és személyes példájukkal táplálták a reformáció szellemét. Hatásukra az új nemzedék tagjai: Vetési János, a későbbi váradi kálvinista kör humanista versírója; Gyalui Torda Zsigmond (1515?–1569) költő, Euripidész *Orestészének* (latinra) fordítója és Galeotto (Mátyás királyról szóló) anekdotagyűjteményének kiadója – akárcsak kortársuk, Dávid Ferenc (1520–1579) – rövidesen már a reformációt szolgálták írásaikkal. Az egykori Melanchthon-tanítvány, Gyalui Torda Zsigmond, aki később a Felvidékre került, inkább az átmenetszerű humanista költészetet képviseli, hiszen a szentek kultuszára vonatkozó hitviták szelleme nem jellemzi az ő költészetét. Hitsorsosaitól eltérően egy hosszabb himnuszot ír (szapphói szakaszokban) Keresztelő Szent Jánosról a szent halhatatlan érdemeit méltatva:

Krisztus országát alapoztad újra,
Azt az országot, mely a korban áll majd,
Nem szab életkort neki a Nap, a Hold
Hosszu futása.

(In divum Joannem hymnus)

Anélkül, hogy tagadnánk a vallási erővonalak eléggé látható kirajzolódását (amelyek Vetési János vagy még inkább Dávid Ferenc verseiben igen meghatározó jellegűek), a kor írásai szinte kivétel nélkül politikai indíttatásúak. Például Csáky Mihály – aki főként protestáns mecénás – alkalmi versíróként így dicséri a katolikus Izabella vallásos erényeit és női jellemét:

Nem volt soha kitünőbb jelleme női nemének,
Mint Izabella, akin fénylik az égi erény.
Jánosnak fejedelmi családból trónörököszt szült,
Kinek uralma alatt a magyar útja nyugodt.

(Izabella királyné sírfelirata)

De Izabella feltétlen híve az ugyancsak protestáns Batthyány Orbán is, aki egyházi énekszerzőként ismert (s akit annyira gyűlölt Martinuzzi, hogy a holttestét szemétdombra vettette, miután Izabella illő végtisztességben részesítette). Martinuzzi jellemében erősebben megnyilvánult a hitújítás elleni magatartás, de ez sem volt független a főpap Habsburgokhoz fűződő politikai célkitűzéseitől. Martinuzzi Fráter György neve nem sok korabeli írott munkával állott kapcsolatban: a Váradi regestrom (*Ritus explorendae veritatis*, 1550) mellett egy enigmatikus emblémavers fűződik a nevéhez, amelyben egy névtelen szerző igyekszik a barát nemesi címerének jelképes értelmét megfejteni:

ItK

Ritka érényei révén nyerte a nemesi címert
S címet György főpásztor, a horvátság ivadéka:
Mint emez egyszarvúnak e holló hordja az ételt,
Igyekezett ő is szolgálni Szapolyai Jánost,
Ezt ítélve a hírnévnél is előbbrevalónak.

(*Szamosújvári vers Fráter György címeréről*)

Amikor 1551-ben Bécs gyilkos parancsát Castaldo emberei végrehajtják, Martinuzzi tragikus személye egyből irodalmunk egyik legközpontibb alakjává válik. Tinódi elítéli a „gyámoltalan Barátot”, akinek „mint víz teknőben, állhatatlan módja” volt (*Fráter Györgynek szörnyű haláláról*). Heltai Gáspár is álnoksággal vádolja Fráter Györgyöt. Christianus Schesaeus, a szászok Janus Pannoniusa, sokkalta megértőbb mindkettőjük-nél. Ez egyrészt abból látszik, hogy Martinuzzi gyilkosait nem csak olyan katonáknak ábrázolja, akik szadista hullagyalázók és hullarablók, de ami ennél is lényegesebb, azonnal értesítik Ferdinánd királyt a bíboros meggyilkolásáról, mintha az türelmetlenül várná a gyilkosság híret:

Mintha a rettenetes zivatar sodrába kerülne,
Tör be az ifjúhad, és zúdulva csörömpöl a fegyver.
Majd félelmetes arccal törnek rá a Barátra:
Karddal szúrják át, lelökik, döfködve a keblét,
Épp mialatt szerencsétlen pap csendbe misézett...
Csonkán forgatták alvadt vérében a holtat,
S karddal töltötték ki haragjuk a csonka halottan.
Tréfából a levágott testrészekre tapostak,
És nagy örömmel hordta a lábuk a széttaposott vért.
Majd puha párnákat vágott fel a késük; a toll közt
Mind csak azért kutatott, hogy rejtett kincsre találjon...
Jobb füle kagylóját iszonyú karddal leütötték,
És a fülét elküldték rögtön a bécsi királynak...

(Christianus Schesaeus, *Pannónia romjai*,
II. k., 670–674; 678–683; 688–689. s.)

Igyekeznek felkelteni az olvasó részvétét mint áldozat iránt, de elmarasztaló ítéletet is mond a politikus főpapról hatalomvágya, vagyonszerzése és hamis esküje miatt. A kortársak közül Verancsics Antal (*De Georgii Utesseni, Fratris appellati vita et rebus commentarius*) és Forgách Ferenc (*De statu reipublicae Hungaricae commentarii*) munkájából ismerhetjük meg tárgyilagosan a tragikus életű bíboros-vajda bukásának okait. Az utókor sokféleképpen értelmezte, magyarázta Erdély első nagy államfőfijának életét, amint az Kemény Zsigmond (*Izabella királyné és a remete*), Jókai Mór (*Fráter György*) és Arany János (*Török Bálint*) műveiből, valamint a későbbi ábrázolásokból kitűnik. Martinuzzi meggyilkolása felmérhetetlen károkat okozott nem csak a katolikus szellemi

életnek, hanem egész Erdélynek, amelynek magára maradása ezáltal véglegesnek és nyilvánvalónak látszott a kortársak szemében. A kormányzói, kincstartói, bíborosi és királyi gyámsági rangra emelt Barát tárgyalásait a hitviták kora váltotta fel. Az 1538-as katolikus–protestáns hitviták ideje már a múlté, annyira megcsappant a katolikusok száma és befolyása a közéletre. Székely Ferenc költő-vikárius, aki Dávid Ferenc jótévéjeként ismert, és mégis különös játékként a sorsnak „katolikus fanatizmusának áldozataként” él történeti tudatunkban, még életben volt Martinuzzi halálakor, de rövidesen követte Gosztonyit és a Barátot a zürzavaros idők tragikus főpapjaként (mivel császárpárti politikai feladatokat vállalt). János Zsigmond udvarában már csak egyetlen katolikus író maradt: a kiváló történetíró, az egykori névleges váradi püspökből lett fejedelmi tanácsos Forgách Ferenc (1530?–1577), aki később Báthori István főkancellárja lesz. Az 1566-os, 68-as és 71-es gyulafehérvári hitviták, amelyeket az unitáriusok vívtak részben a reformátusok ellen, részben saját Szentháromság-tagadó elveik megszilárdítása végett, magát János Zsigmondot is Dávid Ferenc oldalára állították. Így a fejedelem 1567-ben Dávid rendelkezésére bocsátotta a gyulafehérvári nyomdát, ahol a *Rövid magyarázat*; a *Rövid útmutatás*; a *gyulafehérvári hitvita rövid elbeszélése* (az utóbbi latin nyelvű) munkáit és egyéb hitvitázó írásait közzétette. Dávid győzelme oly általános volt, hogy véglegesnek tűnt a korabeli Erdélyben. Az 1568-as tordai országgyűlés talán éppen ezért is tehetett egy határozott lépést a vallási türelem felé, de nem szüntette meg még a protestáns felekezetek közötti hitvitákat sem. Ez különösen elkeseríti Christianus Schesaeust, aki előzetesen egy szép ódával köszöntötte a reformátorként fellépő Dávidot, de most először érzi meg költőként, hogy a vég nélküli hitviták belső háborúkként gyengítik az ellenséges hadaktól körülvelt Erdélyt, amelynek szenvedő népét üllőre lapult kézhez (manus imposita incudi) hasonlíjtja. A társadalom lelki és testi békességére egyaránt szüksége van az országnak, ha fenn akar maradni:

Csak hadd bírja a fekete-tengeri tájat az ozmán,
S a bugyogós teuton harcoljon a Rajna vidékén.
Mert úgy várakozunk a hadak borzalmi közben,
Mint üllőre lapult kéz, melyre a sors kalapácsa
Nagy súllyal nehezül, s szétzúzza hatalmas ütése.

(Christianus Schesaeus, *Pannónia romjai*, IV. k., 715–719. s.)

Az ugyancsak epikus vérmérsékletű, unitárius hitre tért Heltai Gáspár (1510?–1574) szerint is megszívlelendőbb a türelmes hangvétel:

Így hát bölcsebb volt mellőzni a szörnyű vitázást,
S távol tartani a kéz túl heves mozdulatát,
Mintsem békédet harapós könyvekre fecséreld,
Míg a harag keserűn büszke babért követel.

(Heltai Gáspár, *A második gyulafehérvári hitvita tisztos olvasójához*)

A hitviták azonban nem szűnnek, különösen éles disputát váltanak ki Császmái Istvánnak Szentháromság-gúnyoló versei, amelyek *Az Egy Istennek, Atyának, Fiúnak és Szentléleknek hamis és igaz ismeretéről (De falsa et vera Unius Dei, Patris, Filii et Spiritus Sancti cognitione)* című, gyűjteményes munkában jelentek meg. Ez a gúnyképekkel illusztrált Szentháromság-tagadó verssorozat, ahol – többek között – háromfejű Janus istennek ábrázolták a Szentháromságot, igen heves vitára ingerelte Melius Juhász Pétert, amint azt *A Krisztus Jézusnak panaszolkodása* című (165 szakasznyi) verses disputája bizonyítja az *Igaz Szentírásból kiszedett énekben*:

Ezönképpen mostan servetiánusok énvelem cselekednök,
A Szentháromságot mondják ők bálvánnak, háromfejű Janénak,
Semmi eretnekök ilyen káromlással engöm rúttalanak,
Azmint Blandfranciskók engöm szidalmaznak és szörnyen káromolnak.
(i. m., 201–204. s.)

A szarkasztikus Blandfranciskó gúnynev Blandrata György és Dávid Ferenc egy töről fakadt Szentháromság-ellenes egyházi közösségét és vallási nézetét akarja nevéssé tenni. A hitvitákat tehát a tordai országgyűlésnek sem sikerült leállítania. De nem csak a lelkekben dúlt a türelmetlen háború, a társadalom testében is forrongott az önpusztító ellentét, amint a nemrég vérbe fojtott, 1562-es székely lázadás és annak hamu alatti parazsa bizonyítja. Christianus Schesaeus, aki jóindulatú tárgyilagossággal ábrázolja az eseményeket, így örökíti meg a felkelés kezdetét, indító okait:

Felkeltek a király ellen, hogy visszaszerezzék
Fegyveresen régvolt jogukat, s ami sírba került már:
Ősi szabadságuk, mert súlyos adókkal, erősen
Sújtó cenzussal, túlzott fejedelmi szigorral,
S egyes főurak oltatlan pénzvágya nyomán kelt
Tébollyal nyomták el, a szolgák jármainál is
Fullasztóbb rabigával megnyomorítva a népet.
(*Pannónia romjai*, VII. k., 545–551. s.)

A Portának fizetett adó és az állandó török és német elleni hadakozás megnehezítette a gyalogosok rendjébe tartozó közsékelység helyzetét: egyrészt meghosszabbította a hadi szolgálatukat, másrészt adófizetésre kötelezte őket. A kettős terhet viselő gyalogos székelység azt szerette volna kivívni, hogy a primorok és a lófők mintájára adómentességet élvezzen, és hogy részt vehessen az esküdtszékek bírói döntésében. S mivel ezeket nem tudták békésen elérni, úgy küzdöttek eljobbágyosodásuk ellen, hogy János Zsigmond Ferdinándtól elszenvedett hadadi veresége és Balassa Menyhárt Habsburgokhoz való átpártolása után országos felkelésbe kezdtek. Schesaeus, aki az 1562-es lázadás kezdeti sikereivel és későbbi tragikus hősiességével egyaránt együtt érzett, nagy meggyőző erővel ábrázolta ezt a kevésbé ismert történelmi eseményt:

ItK

Megválasztva a percet, amelyben az alkalom eljött:
Hogy odakint a török dúlt, felkelt a sokadalmuk,
Késlekedés nélkül fut a fegyver után valamennyi,
Hogy külön is bátran tóduljon az öreg, az ifjú...
Méltók arra – amint mondják –, hogy mostoha sorsuk
Részvétellel kísérje a szász nemzet, mely a bátor
Hunok módján kényszerül egykor védni hatalmát...
S kérdik a szászok, hogy ki a székely had vezetője,
Aki vezényel, s hadiparancsokat adhat a harcban.
Azt mondják, Isten vezetése alatt hadakoznak,
Akinek intelmére akarják visszaszerezni
Törvényes jogukat, vagy tisztességgel elesni...
(*i. m.*, VII. k., 552–555; 572–574; 578–582. s.)

Amíg a szászok a szebeni szenátus felkelésre vonatkozó döntésére várnak, a székelyek még hevesebben folytatják a felkelést:

Összeverődött fegyveresen, ki tette: gyerekként
Bottal, vagy lomhább, lihegő járású öregként
Önként, régi szokása szerint sietett a csatába.
Már elhagyta Segesvárt és a kézdi mezőket
A seregük, s a Küküllő közeli partjait érte.
Majd táborot vertek, hogy Ebesfalvára betörtek,
Ahol látszik az Apafi György gazdag kúriája
Ékesen a múgondtól s drága alakzatú díszből.
S Bonyha felé mennek, majd Vásárhely közelébe,
Mert egyesülni akarnak sok társukkal, akiknek
Áradatát a Maros-völgy hozza a régeni tájról,
Hol jól terem a szőlő; tiszta, napos levegő van,
És nem sorvad a test gyakran gyötrő nyavalyákban.
Ám mielőtt egyesítnék szétvált hadaikat, gyors
Hír jött, hogy Mayláth⁸ ellenséges csapatokkal
Földjeiket megszállta, egész gabonájukat is már
Elvétette, s a házaikat felgyújtva, kegyetlen
Módon bánnak az otthoni gyermekes asszonyaikkal,
Mintha velük a világot is elpusztítani akarnák.
Erre lovasságuk részben változtat irányán...
(*i. m.*, 595–614. s.)

⁸ Mayláth Gábor erdélyi főnemes, aki János Zsigmond hadait vezette az 1562-es székely lázadás ellen. Mayláth István erdélyi vajda fia.

A székelyek szabadságjogukért indított felkelését – a történelemnek megfelelően – Schesaeus szerint is legyőzték János Zsigmond katonái. A győzelmet azonban egyrészt ravasz taktikázással, hazug ígéretekkel érték el a fejedelem emberei (főként Mayláth Gábor fővezér és Csáky Mihály fejedelmi tanácsos és kancellár, a fejedelem egykori nevelője), másrészt – hitszegő módon – sem a fejedelem, sem udvara nem tartotta be ígérését, és kegyetlen bosszút állt a már fegyvertelen felkelőkön, különösen Nagy Györgyön, a felkelés vezetőjén, akinek kínszenvedése a Dózsaét is felülmúlta:

Testét felsebesítve tüzes harapóval, a bosszút-
Álló hóhér, izzó vaskoronát helyezett fel
Gúnyos erőszakként a fejére; kezébe jogart tett.
Végre kivitték három társa között a hegyekbe,
S egy hágó magas ösvényén elnyerte szokásos
Végét, ami a bűnért méltán sújtja a vétkest...

(i. m., 741–746. s.)

A költő ugyan szó szerint azt a kifejezést használja: „pro crimine dignas / Quo consueverunt scelerati expendere poenas”, vagyis „amivel bűnért méltó büntetéssel szokták sújtani a vétkeket.” A „dignas poenas” inkább a fennálló jogi normák szerint indokolt, kielégítő, mintsem erkölcsileg lenne megérdemelt, hiszen a költő naturalista részletességgel ábrázolja mind azt a valóságos szadista kivégzést, amelyben a székely vezetőknek részük van, mind azt a cinizmust, ahogyan megbüntetik a székelységet; megalázzák főképp a székely nemzet alsóbb rétegeit. Schesaeus Aiszkhülosz *Perzsák* című tragédiája óta ismert, meggyőző írói módszerrel él, amikor Mayláth Gábor fővezérrel, János Zsigmond emberével – vagyis a székelyek ellenségével – mondatja el a felkelőkre vonatkozó véleményét:

Nem hittem, hogy a székelyek ennyire bátrak, erősek,
És ily jártasak is lennének a hadviselésben.
Esküszöm – és nem hamisan! – ők valamennyien a Mars
Hős ivadékai, örök erényre is érdemesültek;
Ha igaz erkölcsbíró méri fel a haditettük,
A vezetőt s a derék katonát mind tiszteli köztük.

(i. m., 667–672. s.)

Schesaeus nem csak elítéli János Zsigmond önkényes bosszúját, de igyekszik reményt is önteni a legyőzött és megalázott székelységbe, amikor így ír az elbukott felkelés megalázó jelképéről, mementójáról, Székelytámad váráról:

ItK

Rossz emlékezetű vár neve, amely ma is őrzi
A székely vereséget: Székelytámad⁹ e helység.
Így a remény s ima által nyerhet erőt a legyőzött,
Hogy majd isteni kéz szab módot, véget a küzdő
Bajba jutott székely nyomorának: mindeneket lát
S véd is az Isten, ki akadályt tesz a zsarnok elé is,
Ereje újratereinti, mi volt, vagy a bajt kijavítja.
(i. m., 765–771. s.)

Akárcsak a *Sztauromakhiának*, így a *Pannónia romjainak* is sok mellékeseményszerű gyulafehérvári vonatkozása és ellentmondásos főszereplője van, mert János Zsigmond nem igazi főhőse ennek a hőskölteménynek. A Dózsát heroizáló Sommerus János – aki vagy nem ismerte kellőképpen a székelység jogfosztott helyzetét, vagy Dávid és Blandrata hatására tudatosan elhallgatta – sokkalta egyértelműbb jambelégus sírfeliratban méltatta a (II. Jánosnak is nevezett) fejedelmet:

János Zsigmond hamvai vannak e sírba bezárva:
Az élő lelkiismeret...
Hogyha legyőzött népre kiterjedt harcos uralma,
S haddal növelte a határt;
Vagy ha kiváló bíróként a dicséreték érték,
S méltányosan bíraskodott:
Egyetlen hírnévvel tünt ki derék fejedelmünk,
Értvén a legfőbb dolgokat...
(*Epitaphium Joannis secundi*)

Hogy a halottnak kijáró kegyelet vagy (a költőre különben nem jellemző) vallási elfogultság sugallta a verset – talány marad számomra. Dávid Ferenc enigmatikus címerverse, amelyet nyilván János Zsigmond reformációhoz való térése ihletett, ugyancsak Magyarország egyetlen jogos uralkodójának és oltalmazójának nevezi II. János királyt (*Hexastichon in arma Joannis secundi regis Hungariae* című epigramma). A Szapolyai-család másfél emberöltőnyi uralma (1526–71) alatt zajlott le a legtöbb hitvita; ennek a szellemi műfajnak Báthori István mérsékletet célzó rendelete sem tudott véget vetni. Az új protestáns felekezeteken belül még sem az új teológia, sem a rendi tagozódás rendszerre nem alakult ki vagy legalábbis nem szilárdult meg. A Báthori-korszak első szakaszának (1571–1586) legemlékezetesebb tragikus kimenetelű hitvitája Dávid Ferenc és Blandrata György között zajlott le Jézus imadásáról. Báthori Kristóf Dávid Ferencet Déva várába záratta, mivel a Szentháromság-tagadó reformátor azt hirdette, hogy Krisz-

⁹ Székelytámad volt a gúnyneve az udvarhelyi Ferenc-rendi kolostorból épített várnak, amely oklevelekben is előfordul, eltérően az ugyancsak ominózus nevű, háromszéki Várhegyre épített Székelybánja erődítménytől. Az előbbit Pekry Lőrinc kuruc fővezér romboltatta le, az utóbbit még a lécfalvi országgyűlés eredménytelen határozata előtt bontották le.

tust (ember volta miatt) nem illeti meg az imádás. Mintegy félévi várfogsága alatt írta legszenvédélyesebb verseit latin nyelven, ahol hitbéli meggyőződésére hivatkozik, elítélve elfogult vádlóit és bírát:

Csak igazat szóltam, s a hazug misztériumoknak
 Ellene voltam: e „bűn” hozta reám bajomat.
 Éppen ezért lett börtöni éj a jutalmam, ezen majd
 Ámul a kései kor, hogyha igaz hite lesz...
 (Dávid Ferenc, *Ezt írta fogságában*)

Mint reneszánsz műveltségű ember történeti változásban vizsgálja az ember vallás-
 erkölcsi érzékét:

Mostan igaz hitnek ama tévelyedéseket értjük,
 Mik rabul ejtik, amit józan eszünk szava mond.
 (i. m., II.)

Érdekes, hogy erre a rendkívül hatásos és az etika történetében mérőföldkönek számító megállapításra nem figyeltek fel életírói. Pedig ez a reneszánsz nagy gondolkodói mellé állítja Dávidot: Francis Bacon és Shakespeare mellé. Mert ahogy az előbbi az emberi jellem fejlődését, az utóbbi az esztétikai tudat alakulását a történeti változások függvényeként értelmezte: a racionalista reformátor ugyanezt a történeti alapelvet igyekezett érvényesíteni az erkölcsi igazságok magyarázatában. Meglepő, hogy ugyanakkor történik mindez a tragikus reformátorral, amikor Báthori István Fehérvárt és Krakkóban székelő erdélyi kancelláriáiban számos olyan kiváló főtisztviselő dolgozott, amelyet nemigen ismertek a magyar uralkodói udvarok. A rátermettség és a műveltség döntött a kiválasztás kérdésében, ami nem csak minőségi fejlődést, de felekezeti egyensúlyt is eredményezett. A Krakkóban működő erdélyi kancellária élén a lutheránus Berzeviczy Márton állt; helyettese, Abafáji Gyulai Pál királyi titkár, unitárius volt. A Gyulafehérvárt működő erdélyi kancellária élén előbb a katolikus Forgách Ferenc történetíró állt, majd Kovacsóczy Farkas humanista író és szónok követte, aki a reformátusokhoz érezte magát a legközelebb. Ebben a viszonylagos egyensúlyban Hunyadi Ferenc (15. sz. közepe–1600), a Báthoriak háziorvosa tekinthető a legszámottevőbb latin költőnek. *Trója megszállása és veszedelme* című krónikás énekénél sokkalta jelentősebb az *In laudes serenissimi atque potentissimi Stephani regis ac principis* című panegirisze, amellyel az udvari manierizmus és újszoicizmus úttörőjének bizonyult. Szójátékokban és díszítőelemekben bővelkedő dicsőítő versében – amely a Báthori István tiszteletére írt *Viridarium poetarum* (*Költők virágoskertje*, Velence, 1583) című antológiában jelent meg olasz, magyar és lengyel költők versei között – a fiatal Báthori Istvánt a herkulési válaszüton ábrázolja a hívó Virtus (Erény) és a csábító Voluptas (Gyönyör) előtt:

ItK

Míg töprengve az életen, és nem tudva bajokról
Gyötri a lelkét, szembeszegezve a lándzsa hegyével,
Íme az ifjú látja, amint más-más utakon jön
Mind közelebb a két istennő: súlytalan egyik,
Férfitekintetű majdnem a másik, felfele fésült
Hajzata kurta, beszéde magasztos: a Virtus ez; annak
Neve Voluptás, csintalan, annyira kellemes...

(Hunyadi Ferenc, *Virtus és Voluptas a fiatal Báthori István életútján*)

A panegirikus hőskölteménynek (amely négy főrészből áll: *Invocatio*, Előhang; *Stephanu genetia*, István születése; *Stephanu paedia*, István tanulóévei; *Stephanu basilia*, István királysága) ez a pár sor vezeti be a harmadik s egyben leglényegesebb fejezetét, az úgynevezett herkulesi választat, amelyben a Virtus és Voluptas vív küzdelmet a még életútja előtt álló Báthori István lelkéért. A manierista költészetnek az emblémavers (címerfejtő vers) mellett az ilyen certamen (vetélkedő vers) műfaja alkotja a legfőbb területét. Ez a görög mitológiából való motívum – amely Silius Italicus (26–101) *Punica* című hőskölteménye nyomán nyert polgárjogot a világirodalomban – Janus Pannonius Renatus-panegirisze (149–155. s.) alapján honosodott meg a mi irodalmunkban, de csak csírájában. A választút azonban nálunk csak Hunyadi Ferenc manierista dicsőítő hőskölteményében terjed ki először egy fejezetet kitevő művészi képmásra. Akár egy certamenben vagy egy moralításban, felvonulnak az ifjú Báthori István szeme előtt Virtus összes allegorikus kísérői: balján a szűzi Szemérem (casta Puditia); a jóban való konok Állhatatosság (tenax Constantia recti), amely az újsztoicizmus legfőbb erkölcsi kategóriája; a tisztesen ősz Hűség (cana Fides); a Becsület (Honos); a tartós Dicsőség (Gloria viva) – jobbján viszont az Igazság (Justitia); a Kegyesség (Pietas); az ingadozást nem ismerő Mérséklet (nescia labi Temperies); a tiszta Okosság (index Prudentia) és végül a Tisztesség (Pudor). Ezzel a fenséges hangulatot keltő felvonulással szemben, amely a tragikus színpadok pátoszára emlékeztet bennünket, van egy sokkalta alantasabb mozzanata is ennek a választútnak: Voluptasnak és kíséretének megjelenítése, de a szerző így is kellemesen csábító külsőben jeleníti meg negatív hősnőjét. A kíséretében lévő allegorikus női alakok többnyire kiábrándítóak, így: a Gerjedelem (Libido); az Álom kéje (Luxuries Somni); a ledér Bacchus (amasius Evan); a Harag (Ira); a képmutató Féltékenység (personata Simultas); a csömörletes részeg Mámor (Ebrietas mero faetens); az ostoba Vágyakozás (bruta Cupido); az epekedő Kábultság (Torpor putris); a szarvas Góg (cornuta Superbia); a törvénytelen Versengés (exlex Ambitio); a buja Látásmód (Visus salax) és a parázna Tapintás (Tactus adulter). És ezek ellenére Voluptas csábító, kellemes testiségével áll az életutat választó, még ifjú Báthori István elé. Az egyszerű puritán voltában ábrázolt Virtussal szemben Voluptas valósággal tündököl, mintha minden formai virtuozitását ide összpontosítaná a díszítő elemek használatában különben oly jártas manierista Hunyadi Ferenc:

ItK

S leheveredve henyén a gömbölyű mellű Voluptás,
Telt mellét kitakarja, lebontott vénuszi hajjal
Illatot áraszt, s hattyúfehér szép ágyra feküdve,
Pár szál rózsát tűz aranyos, dús fürtjei közé;
Hívja kacsintva buján csókokra, ezernyi fogással.
Csábítgatja enyelgésekkel, vágyakozással,
És ezer óhajtás nyilazása eléri az Úrnőt.

Akik jártasak régi elbeszélő irodalmunkban, itt esetleg Heltai Gáspár Ponciánus históriájának egy-egy hasonló (testi szerelemre vonatkozó) részletére vagy még inkább az *Eurialus és Lucretia* szerzőjének (feltehetőleg Balassi Bálintnak) a módszerére gondolhatnak, amely a nagyobb tanulság reményében szemlélteti a testi szerelem „képét, ábrázatját”. Ezt el is fogadhatnánk kizárólagos érvként, ha nem ismernénk a manierizmus által meghonosított ürügyes erotikát, amely egyrészt a reneszánsz humanista testiségének aszketikus elvi visszaszorításából, másrészt a barokk irányába elmozduló költészet humanista gyakorlatából, hedonizmusából adódott. Ezzel válik érthetővé Virtus alakjának oly aszketikusan mostoha és Voluptasnak oly buján kellemes ábrázolása, ami akarva-akaratlanul kölcsönösen és külön-külön is kiemeli mindkettejük szélsőséges testi és lelki ellentétes voltát. Hunyadi Ferenc, aki az első igazi manierista költő volt Erdélyben, először terjesztette ki egy mű, illetve egy fejezet egészére a herculesi válaszut ábrázolását. Hagyományteremtőnek bizonyult, amint Petki János (1572–1615) *A Virtusnak és Voluptásnak egymással való vetekedések*, valamint Pápai Borsáti Ferenc (1620?–1656) *Rákóczi Zsigmond átváltozása* című poémája bizonyítja. Petki János magyar nyelvű moralizáló munkájának csak sztoikus szellemű bevezetése és summázása latin nyelvű, ahol így medítal az igazi nemességről:

Így nem a nemzetség, sem a vér, sem a néma szoborhad,
Sem az arany bősége az, ami avatna nemessé:
Virtusa, virtusa tette, hogy az volt Herkules és a
Hektór jelleme, s ettől lett nemes az, akinek nagy
Hírneve a sohasem múltó Iliász adománya.

(Sola ergo Virtus nobilitat, Tehát egyedül a Virtus nemesít)

Ha Petki János Báthori Gábor kicsapongással párosult zsarnoksága ellen szólt, Pápai Borsáti eposza a puritánus Rákóczi Zsigmond megdicsőülését fogja ábrázolni pompázatos barokk stílusban, különösen a latin változatában. A három munka folytonosságára, illetve egybevetésére vonatkozólag azonban még adósok irodalomtörténészeink. Egyelőre meg kell elégednünk azzal a megállapítással, hogy közös eszmei forrásuk az újsztoicizmusból ered, és hogy a herculesi motívumok elbeszélő módja miatt, vagyis műfajilag, feltehetőleg Hunyadihoz, vagy még inkább Silius Italicushoz vezethetők vissza. Stílusuk a humanizmus pogány elemeitől fejlődik a keresztényebb hitvilág képrendszere felé. Hunyadi Ferenc költői nyelve mind mitológiai ékítmények – mint a szójátékok csillogta-

tása –, mind a zeneiség tekintetében a manierizmus és az udvari pompa szellemének megfelelően alakul. Különösen abban a szinte lefordíthatatlan refrénben csúcsosodik a szójátéka, amelyet a létfonalat sodró párkákhoz intéz: „Currite felices felicia litia fusi!” (Boldog párkák, fonjátok fonalat szaporábban!)

Hunyadi Ferenc a Báthori-család legbizalmasabb diplomáciai küldetésében járt el több ízben, még VIII. Kelemen pápa is személyes levelezésben állt vele. István király, akit halála után *Piis manibus* (*A kegyes alvilági szellemeknek*) című versciklusában istenített, még Endre öccse (a leendő bíboros) kíséretét is rábízta római útja során. A rendkívül művelt és sokoldalúan képzett Endre bíborosnak még Palestrina is külön zeneszámot szerzett, amelynek panegirikus szövege István király mellé állítja az ifjú Báthorit:

Szálljon az északi udvar elé ez a víg örömeinek,
 S érje a boldog hír szerte a nép köreit.
 Római bíbortól ragyog ifjabb Báthori válla
 A Vatikántól nyert tisztes tóga miatt.
 Gazdag hírneve volt már, ámde erényei folytán
 Most a királyi család általa lesz nemesebb.
 Boldog lengyel föld – István és Endre miatt is –,
 Szolgáljon sokat e két hős még teneked!
 István óv a le nem győzött lengyel haderőkkel,
 Endre a fennkölt hit fényét küldi feléd.
 Hogy aranyjogar illeti méltán Báthori Istvánt,
 Andrásnak ugyanúgy jár bíbor köpönyeg.
 (*Laetus hyperboream...*)

A Báthori-útinapló (*Ephemeron seu itinerarium Bathoreum*) című, verses útleírásával – akárcsak István királyról írt dicsversével – ugyancsak új műfajt honosított meg humanista költészetünkben. A megszemélyesített Róma így búcsúzik a távozó Endre bíborostól ebben a tragikus hangvételű, verses munkában:

Míg maga Róma anyánk sok tornyát csókra lehajtja,
 S búcsúzkodva, szeméből szerte kiárad a bánat,
 Így szól: Emlékszem még arra a boldog időre,
 Melynek az én vezetésem alatt rakták le alapját;
 Egy békés Ura volt mindenkinek, egyvallású királyok
 Nagy bizton szolgálták még az arany nyugodalmat,
 Ám miután (jaj) a német pestis hitbeli vésze
 Felforgatta a földet, s felbomlott a szövetség:
 Északon ellenem is fordítja az összes erőket,
 Átalszúrva, jaj, elgyötrött, fájó anyaszívem.

Az effajta várra vagy városra vonatkozó megszemélyesítés (prosopopeia) egy emberöltővel később ugyancsak megtalálható a gyulafehérvári barokk árnyalatú lírában, így elsősorban Háportoni Forró Pál Károlyi Zsuzsannáról szóló siratójában (*Prosopopeia Albae Juliae ad serenissimam electam reginam*), de hivatkozhatnánk itt a szerzőnek arra a versére is, amelyben a megszemélyesített váradi várral mondatja el Bethlen Gábor építő munkájáról szóló dicséretét (*Prosopopeia arcis Várad de finali sui aedificatione*). Hunyadi Ferencről, aki erdélyi latin nyelvű poétáink legjelentősebbjei közé tartozik, még ma sincs megfelelő irodalmi portrénk, hiszen még irodalmáraink is szinte kizárólagosan csak verses Trója-regénye (*Trója megszállása és veszedelme*, 1577) alapján ítélik meg irodalmi munkásságát, noha latin nyelvű költészetének jóval nagyobb a jelentősége, mivel a manierista irányzat egyik legjelentősebb úttörői közé emelte őt. Változatos hangvételű költő volt, aki nem csak a panegirikus költészet fenséges változatát, de a komikus költészet szatirikusan ironizáló válfaját is művelte, amint Szabó György megállapította Báthori Zsigmondról írt versei alapján.¹⁰ Már Szamosközy és Decsi Csimor levelezéséből is kiténik, hogy Hunyadi igen jelentős (*excellens, nobilissimus, elegans*) költőnek tartották a 16. század utolsó negyedében.

A belső képződésű manierizmus másik gyulafehérvári költője Laskai Csókás Péter, latin nevén: Petrus Monedulatus de Barovia (1550?–1587) volt. Az egyaránt tudós és fanatikus kálvinista költő szintén szerepelt egy Somlyai Báthori Istvánhoz írt latin epigrammával a *Viridarium poëtarum* költői között:

Neked a Szmirna-szülötte Homérosz verse kevés már,
Féltett Báthori-sarj, büszke királyok ura.
Szüntelenül nagy a hírneved, és diadalmas erényed
Emberi sorból már isteni rangra emelt.
(*Potentissimi Stephani regis Poloniae ac principis Transilvaniae*)

A protestáns képrombolás szelleméhez híven, kevésbé díszes stílusban írja, fogalmazza meg mind latin, mind görög verseit, így például Ecsedi Báthori Istvánhoz szóló alkaioszi ódáját:

Midőn dühödt szél rázza a tört hajót,
A tengerész is óvatosan vigyáz;
Fedélzetre száll szerényen,
S ingadó evezők közt ül le.
(*Ode ad magnificum d. Stephanum de Bathor*, XIV. szakasz)

Nem annyira a konvencionális stílusban, mint inkább a meditációs hajlamában és a versformák és a műfajok keverésében kell keresnünk manierista vonásait. Geszti Ferenc dévai várkapitányhoz szóló versében a középkori himnuszok rímes, jambikus formáját használja egy világi fogalom (a katonai erény) magasztalására, virtuóz módon rímelve:

¹⁰ Studia Universitatis Babeş-Bolyai S. Ph. F. 2, 1963, 67–73.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2003. évfolyam, 1. szám

Te díszíted Pannóniát;
Az olasz föld is büszke rád;
Harcos szerencsénk lovagját
Teszed, s erényed csúcsra hág;
Csapásod oroszlánt levág;
Gyötröd rabló török hadát,
Megbosszulván e bús hazát,
S a nép tőled nyer oktatást.

(*Ad magnificentum dominum Franciscum Geszti*)

A kolozsvári jezsuiták ellen írt *Brevis elégiájában*, jóllehet igen elfogultan támadja a katolicizmus legfőbb intézményét, a pápaságot, felújítja a katolikus egyház talán leghagyományosabb, legjellemzőbb műfaját, a litániát, amely eredetileg rituális imaszövegeket közvetített. Ifjabb Báthori István váradi kapitánynak (István király unokaöccsének) ilyen litániaszerű sorokat ajánlott:

Nemesi dús javakat hódítsz meg erényeid által,
Mindez a hír a te díszed;
Véded az ősök büszke nevét erényeid által,
Mindez a hír a te díszed;
Országod hős vágyát hordod erényeid által,
Mindez a hír a te díszed...

(*Ad magnificentum dominum Stephanum Báthori de Somlyó juniorem*)

Laskai Csókás Pétert főként mint teológust, hittudóst és nyelvészt köszöntötték kortársai: Herceg János, Flechner Gáspár, Némethi János és Károlyi András. Ő az első olyan költő-prédikátor irodalmunkban, akit a – már a barokk felé mutató – gyűjtögető méh hasonlatával ábrázoltak, amint Flechner Gáspár körmondatos verse is bizonyítja:

Mint a serény méhecske repülget a tiszta időben,
S tarka virágokról gyűjti az ennivalót,
Hogy eledel híján ne gyötörje halálra az éhség,
Majd ha fagyos szélről hullik a sárga levél,
S messzire úzi a káros mérget a mézteli kastól,
Hogy a fiókáknak életet adjon a méz:
Laskai Péter is így szedi versbe a múzsacsapatnak,
Amit a szent Helikon habjaiból kimerít...

(Caspar Flechner, *Ad Petrum Lascovium de Barovia auctorem libri Speculum exilii et indigentiae*, 1581)

Nem pusztán a manierista stílusra jellemző divat ez a gyűjtögető méhről mintázott eszményi ábrázolás, de egy tudós költő esetében találó is ez a párhuzam. Laskai Csókás

Péter valóban inkább humanista konvenciók, protestáns erkölcsi szentenciák, mintsem személyes érzések alapján írta verseit. De néha – így tömör sírversében – megcsillan költői tehetsége, még a költő nevét kitevő akrosztichonok által támasztott formai nehézségek közepette is (ami annyira jellemző a manierista költészetre):

Pannon Eras, Terrae Robur Victorque Salone;
Lassa Animae Surgunt, Corporis Acta Iacent.

Azaz:

Pannon, Erős Tölgy, Rongálatlan Voltál Szélviharakban;
Lelked Aléltn Száll, Csontjaid Alszanak Itt.

Mint református elsőpap Gyulafehérvárt fejezte be az életét. Laskait, aki egyaránt bejárta Erdély főbb városait és Európa nevezetesebb (svájci, olasz, francia, német) egyetemi központjait, Fehérvárhoz fűzték életének legtartósabb érzelmi szálai: itt volt diák és Ilosvai Benedek itteni esperes-költő támogatását élvezte. Talán még Gyulafehérvár magyar nevét is az ő tolla nyomán ismerték meg Európa-szerte Calepinus 1585-ös, lyoni tíznyelvű szótára és az 1590-es tizenegy nyelvű *Onomasticuma* alapján, ahol a „principum Transsylvaniae sedes, et habitatio perpetua” megállapítást és a Gyulafehérvár nevet fűzi az Alba Julia címszóhoz.

Bármennyire törekedtek a Báthoriak (István, Kristóf, Zsigmond és Endre fejedelmek) a felekezetek közti egyensúly megteremtésére, lehetetlen nem látnunk a reformátusok előretörését, túlsúlyát, még István király viszonylag békésebb uralkodása idején is. Ilosvai Benedek és Laskai Csókás Péter mellett a fővárosban működik az ő köréhez tartozó Károlyi András alkalmi verselő-prédikátor és Kassai Zsigmond Dávid (1556–1586), aki a gyulafehérvári gimnázium református igazgatója (moderatora) volt élete utolsó lusztrumában, és főként *Consolatio* (*Vigasztalás*) című verseskötete folytán vált népszerű költővé. Kassai Zsigmond igen érzékenyen reagál a nemzeti sorscsapásokra (járványokra, polgárháborús veszteségekre) és egyes (főként főúri) családok tragikus eseményeire. Szemléletessége és költőisége folytán legmeghatóbb az a sírverse, amelyet Kovacsóczy Farkas Erzsébet nevű kislánya halálára írt:

Itten e kis sírhant mélyén Kovacsóczy leánya
Nyugszik, akit zsengén vitt el a szörnyű halál.
Vészes himlő fedte be sok hólyaggal a testét,
S gennyes foltjaival fedte egészen a bőrt.
Megfosztotta a csúnya betegség, zsenge korától,
Ezt a parányi leányt második éve után.
Így szárad ki a búza is egyszer; a rózsa is így hull,
S az első reggelen az illatozó liliom.

(*Epitaphium virgunculae Elisabethae Covasocii...*)

A kálvini reformáció természetesen Erdély belső fejlődésétől és külső kapcsolataitól függ elsősorban, de ezekhez igen hathatósan hozzájárult Kovacsóczy Farkas nagy mű-

veltségű kancellár is, akit a legtöbb mecénási szál a református prédikátorokhoz, tudósokhoz, főiskolásokhoz fűzött. Közvetve és közvetlenül ez is hozzájárult ahhoz, hogy Báthori Zsigmond, sőt Bocskai uralkodása idejére is biztosítva legyen a protestánsok szellemi utánpótlása. A jezsuita íróknak – a protestáns túlsúlyt ellensúlyozandó – korántsem volt ilyen következetes támogatója, különösen Báthori Zsigmond fejedelemsége idején. A személyes és felszínes csillogást, az élvezetet hajhászó fejedelem könnyen engedett a rendek jezsuitaellenes határozatának, mert igazán csak az olasz komédiásokat és az élősdű kalandorokat kedvelte (amint Szamosközy István feljegyzéseiből és Kemény Zsigmond *Gyulai Pál* című regényéből is kitérnék).

A kiváló lírikust, Marosvásárhelyi Gergelyt (1562–1623) például két ízben is száműzte Erdélyből, pedig a 90-es években udvari gyóntatója volt. Marosvásárhelyi Gergely bujdosásai és zaklatottságai folytán ugyan kevés verset írt, de azok a korai barokk költészet drámailag tömör, lírailag telített és látomásos hatású értékei közé tartoznak.

A kereszten függő Krisztusról például ilyen lenyűgözően tud írni:

Hogy feltáru előttem a sivár föld, feneketlen
Tenger, a legmagasabb tűzpiros égi vidék:
Őt látom, kinek oly sok sebből vérzik az arca,
Mennyei arca, mitől tornyok csúcsa derül;
Kinek is engedted meg, legdrágább Fejedelmünk,
Hogy kínozza vadul így süllyesszenek el?!
A „vétséged”, szörnyű halálod s drága szülédnek
Jóságos szíve már megtört engemet is...

(Dialogismus ad Christum in crucem pendentem)

István király tetteinek – a művelt környezet miatt – nagy kisugárzása van a gyulafehérvári reneszánsz műveltségre. Így idézhetjük Christian Schesaeus Forgách Ferenc kancellárhoz intézett ajánlását (*Pannónia romjai megjelenésekor*), ahol Erdély népének harcát így jellemzi:

Elszánt szeretetében ontja győztes
Vérét krisztusi népek életéért,
Bátor odaadással és kitartón.
Pajzs híján Európa hagyta meg, hogy
Harcosként a török hadat szorítsa
Folyton vissza. Nehéz, keserves és vad
Jármot hord emiatt a bösz pogánytól.
Ha e bástya ledül, közelre juthat
A császár meg a német veszélyhez...

*(Ad magnificum vivum Franciscum Forgách
cancellarium et consiliarium supremum)*

A Báthori István támogatásával Wittenbergben, Páduában és Rómában tanuló Leonardus Uncius (1540?–1581) *Hét verseskönyv a magyarok dolgairól* (*Poematum libri septem de rebus Hungaricis*, 1584) című munkájában Gyulafehérvár egyik fontos eseményét és műemlékét – Hunyadi János temetését és sírját – igyekszik megörökíteni:

Aztán hozták hazafelé, hogy Gyulafehérvárt
Sírba tegyék testét, mit holtan levetett.
Aki ma szemléled Magyarország nyomorúságát,
Ne vonakodj hálás szívvel mondani ezt:
Hunyadi nyugszik e helyt, a hazának az atyja, az oszmán
Nagy félelme, kitől harcban félt a török.
Áldjon az ég, aki felszálltál teljes kegyelemből!
Áldjon az ég, aki fent nem halsz meg sohasem.
(Ladislaus Posthumus¹¹)

A porosz Daniel Hermannról¹² (a *Stephaneis Moscovitica* hősköltemény szerzőjéről) és a *Viridarium poetarum* olasz költőiről (Aldus Manutiusról,¹³ Hippolito Zucconellóról¹⁴ és társaikról) épp csak említést tehetünk e helyen. Daniel Hermann „önmagát legyőző királyként” (rex seipsum vincens) dicsőíti az erényes Báthori Istvánt, akinek nem csak győztes csatáit, de még paripája halálát is igyekszik megörökíteni. Hippolito Zucconello, aki latin előszóval és egy olasz szonettel köszönti a „Giardino dei poeti” ünnepeltjét, a földkerekség legdicsőbb uralkodójának tartja Báthorit. Aldus Manutius (akinek családját már Thurzó Zsigmond könyvvásárlásai idejéből ismerjük) egyik legtömörebb, manierista ötletre épített latin epigrammája érdemesült arra leginkább, hogy idézzük:

Ó, nagy Báthori, hogyha nevedről szólni szeretnék,
Szellemem akadozik, s köznapivá sikerül.
Hogy hőstetteid ne kicsinyítsem, hallgatok inkább,
Égi lakók hírét hirdeti gyakran a csend.
(Battore magne...)

¹¹ Posthumusnak, vagyis Utószülöttnek azért hívták az 1440-ben született V. László magyar királyt, mert apjának, Albert királynak 1439-es halála után jött a világra.

¹² Porosz származású, latin nyelvű költő és lengyel királyi titkár volt (1529?–1601). Báthori István Rettentetes Iván cár feletti győzelméről írta panegirikus hőskölteményét, a *Muszkaföldi István-éneket* (*Stephaneis Moscovitica*, 1582).

¹³ Olasz humanista (1547–1597), velencei, bolognai, pisai és római iskolákban tanult retorikát. Majd Rómában tanított; Sallustius, Cicero műveit, Cosimo dei Medici életét és a toszkán nyelvet tanulmányozta tüzetesebben.

¹⁴ Velencei humanista költő, aki latin előszavában és olasz szonettjében már barokk stíluskeleket, kozmikus méretű képeket használ, a verőfényes nappal állítja párhuzamba Báthori Istvánt, aki szerinte úgy tündökölt kortársai között, mint a nap a többi égitestek között, idők és terek határain túl.

Végül Jacobinus János¹⁵ (1574–1603) *Múzsák kórusa* című ciklusát szeretném megemlíteni, amelyet a krónikás Kakas István lakodalmára írt, mintegy Zsigmond korának jellemzőjeként. Ezt a hervatagnak tűnő, udvari terméket meg sem említenénk, ha nem tartoznék bele abba a műfajvonulatba, amelyet Skaricza Máté kezdeményezett Károlyi Péter poétikája üdvözlésekor (*Chorus musarum* címen) és Almási Benjámint folytatott Rákóczi dicsőítésekor (*Votum musarum* ciklusában). De még Enyedi Sámuel *Praecepta morum* című tanköltményében és Pápai Borsáti Ferenc *Metamorphosis* című eposzában is hasonló szereposztásban folytatnak majd párbeszédet a szabad művészetek allegorikus személyei.

(Folytatjuk)

István Tóth

POÉSIE HUMANISTE DE LANGUE LATINE À GYULAFEHÉRVÁR (ALBA IULIA)

La ville de Gyulafehérvár, capitale spirituelle des Hongrois lors de l'épanouissement de la renaissance et de la réformation reste encore aujourd'hui peu étudiée par l'histoire littéraire hongroise et peu connue par les lecteurs ne comprenant pas le latin. Cela est vrai surtout pour la littérature humaniste qui, contrairement à ce qu'affirme l'*Encyclopédie de la littérature hongroise en Roumanie (Romániai magyar irodalmi lexikon)*, notamment que cette littérature commença à se développer sous le règne de Gábor Bethlen, elle apparut bien avant ; au cours du quatrième quart du XVe siècle et fut continuée par la suite sans interruption. En témoignent l'activité des collectivités d'auteurs réunis autour de László Geréb et Ferenc Várdy et celle de leurs héritiers spirituels. La situation qu'avait créée la défaite de Mohács et surtout l'assassinat de Giorgio Martinuzzi permettaient de plus en plus l'épanouissement de la réformation, aussi bien à la cour princière que dans les milieux de la scolarisation en pleine expansion. L'humanisme domestiqué (concilié à la réformation) et la littérature de la renaissance avaient comme but de suivre les pas de Janus Pannonius. Au-delà de l'activité philologique, Christianus Schesaeus, István Szamosközy et János Bocatius étaient les seuls à créer une poésie d'un ton personnel.

¹⁵ Jacobinus Bernhard szász humanista orvos fia, aki Kolozsvár jegyzője és Erdély kancellárja lett. Mint szemtanú számolt be Báthori Zsigmond havasalföldi harcairól (*Brevis enarratio*). Említett versét Kakas István kolozsvári diplomata és természettudós lakodalmára írta.